

TIEDOTE 3/2023

Timo Vainio:

Historian käsitteestä

Johdanto 2

1. Historioitsija ja tosiseikat 3

- 1.1. Tieteellinen historiankirjoitus 3
 - Tutkijan asema 4
 - Tosiasioiden keruu vai filosofinen uudelleenajattelu? 4
 - Historianfilosofian tarve 4
- 1.2. Collingwoodin historianfilosofia 5
 - Nykyajassa ajateltu "elävä" menneisyys ja "kuollut" menneisyys 5
 - Tulkinta, ajattelun ymmärtäminen ja tutkijan nykyaika 5
 - Subjektivismiin, skepsisiin ja ylitulkinnan vaarat 6
 - Tutkijan suhde tosiseikkoihin 7

2. Yksilö ja yhteiskunta 7

- Menneisydessä ja nykyajassa 7
- Historioitsijan näkökulma ja sen sidonnaisuuksien tajuaminen 8
- Tutkimuskohteena yksilö, yhteisö ja yhteiskunta 8
- Yksilöiden käyttäytyminen ja tiedostamattomat vaikuttimet 9
- Historian liikevoima, ihmisten pyrkimykset ja tarkoituksettomat seuraukset 9
- Filosofia ja ns. suuret yksilöt historiassa 10

3. Historia, tiede ja moraalit 11

- Luonnontieteet ja yhteiskuntatieteet 11
- Historia – yleinen ja erityinen 11
- Historiasta oppiminen 12
- Tulevaisuuden ennustaminen ja tieteiden metodi 12
- Itsetuntemuksesta 13
- Moraalista 13

4. Syy ja seuraus historiassa 13

- Syyt, selitykset, logiikka 13
- Moninaisuus ja selvyys lisääntyy 14
- Determinismi 15
- Sattuma 15
- Nykyisyys, menneisyys ja tulevaisuus 16
- Teleologisuus ja historia 17

5. Historia edistystä? 17

- Edistyskäsite 18
- Historian objektiivisuus ja aikakäsite 19
- Historiakuva ja historioitsijoiden mitta 20

6. Historian laajeneva piiri 21

Johdanto

Englantilainen historiantutkija Edward Hallet Carr (1892–1982) piti G.M. Trevelyanille omistetun luentosarjan Cambridgen yliopistossa vuonna 1961. Luentojen pohjalta ilmestyi samana vuonna *What is History?* Teoksen suomennos julkaistiin vuonna 1963.¹

Kirjassaan E.H. Carr päättelee, että vastatessamme kysymykseen ”Mitä historia on?” vastaus *heijastaa meidän omaa aikaamme*. Voimme olla tietoisia tästä ”heijastuksesta” tai sitten se vaikuttaa meihin meidän sitä tietämättä. Hän lisää, että historiankäsityksemme kertoo samalla sen, millainen *käsityksemme siitä yhteiskunnasta* jossa elämme.²

Seuraavassa tekstissä esittelen suppeasti E.H. Carrin ajatuskulkua. Tarkoituksenani on Carrin avulla hahmotella mm. sitä, mitä historioitsija oikein tekee ja millainen historia on (tieteenä). Kirjoitukseni toinen teema on historianfilosofia. Nähdäkseni nykyajan globaaliyhteiskunnan kehityspiirteiden käsittäminen vaatii tutkijoilta, poliittisilta päättäjiltä ja eettisiltä kansalaisilta erityisesti historianfilosofian tajua.

Carrin kirjalla on pitkäaikainen vaikutuksensa historiateoreettiseen ja historianfilosofiseen keskusteluun. Brittihistorioitsija Geoffrey Elton (1921–1994) julkaisi 1967 teoksensa *The Practice of History*, joka oli vaikutusvaltainen vastine Carrin kirjaan. Historiateoreettinen keskustelu Englannissa jäsenyi aina 1980-luvulle saakka Carrin ja Eltonin kiistan kautta.

Teoreettinen keskustelu sai uusia piirteitä nuoremman polven brittihistorioitsija Richard J. Evansin (1947–) julkaistessa vuonna 1997 kirjan *In Defense of History*. Evansin kirja arvioi ns. postmodernismin vaikutuksia historianteoriaan. Samalla Evans toi Carrin *Mitä historia on* -teoksen silloiseen – vuosituhaten vaihteen – nykyaikaan.

Mutta miksi minä olen – vielä vuonna 2023 – tarttunut E.H. Carrin kirjaan?

Oman kirjani ostin vuonna 1980. Aika ajoin silmäilin tai luin teosta sieltä täältä. Usein syynä näihin lukuhetkiin oli se, että suomalainen historianfilosofi Matti Puolakka (1947–2018) puhui kirjasta arvostavasti. Niinpä Mattin vaikutuksesta päätin eritellä teoksen historiankäsitystä kerrankin perinpohjaisesti. Nyt koen, että se oli vaivan väärä.

Seuraavassa tiivistän Carrin sanottavaa melkoisesti. Mahdollisista tulkintavirheistä olen tietenkin itse vastuussa. Toiseksi en tässä paperissa juurikaan kommentoi Carria. Siihen olisi

Tue toimintaamme!

Tilinumero: FI96 5721 1520 3352 53. Viite: 1119

Rahankeräyksen lupanumero: RA/2021/1110. Varat käytetään yhdistyksen toimintaan rahankeräysluvan edellyttämällä tavalla.

¹ Carr, Edward Hallet, *Mitä historia on*, Otava, Helsinki 1963 (alkuteos: *What is History?* 1961).

² Yhteiskuntanäkemyistä hän pitää historiankäsitystä laajempänä aihepiirinä. Carr, *Mitä historia on*, s. 8-9.

kyllä ollut aihetta. Kolmanneksi en lainkaan esittele sitä historioteorian, metodologian tai historianfilosofian keskustelua, jota on käyty vuoden 1961 jälkeen.³

E.H. Carrin historiakäsityksen monet näkemykset ovat vanhentuneita ja heijastavat aikaansa. Silti *Mitä historia on* antaa edelleen runsain mitoin ajateltavaa.

1. Historioitsija ja tosiseikat

1.1. Tieteellinen historiankirjoitus

Kirjassaan E.H. Carr lähestyy aihettaan – mitä historia on – kahden teoreettisen suuntauksen kautta.

Ensinnäkin 1830-luvulla syntynyt tieteellinen historiankirjoitus kiteytyi Leopold von Rankeen (1795–1886). Ranken mukaan historian tuli vain näyttää, kuinka asiat todellisuudessa olivat (*wie es eigentlich gewesen*).

Historiankirjoitus eri maissa nojautui usean sukupolven ajan eräänlaiseen ”tosiasia-kulttiin”. *Positivismin* tieteenfilosofinen suuntaus tuki ns. tosiasioiden valta-asemaa historiassa. ”Faktoja” positivistit tarvitsivat osoittaakseen historian olevan tiede.

Tosiasiat ja tulkinta (sekä empirismin tietoteoria)

Tuona aikana historiatieteen olemus tiivistyi Carrin mukaan seuraavaan metodologiseen näkemykseen: hanki ja tarkista *tosiasiat* sekä tee sen jälkeen *johtopäätökset*.

Englannissa tällainen historiakäsitys kävi Carrin mielestä yhteen *empirismin* filosofian perinteen kanssa, joka oli hallitsevassa asemassa John Lockesta (1632–1704) alkaneesta ja Bernard Russelliin (1872–1970) päättyneeseen filosofian periodina.

E.H. Carr kirjoittaa: ”Empiristinen tietoteoria lähtee siitä, että subjekti ja objekti, sielunelämä ja ulkoinen maailma, ovat toisistaan täysin erillään. Tosiasiat tulevat aistivaikutelmien tavoin tajuntaan sen ulkopuolelta ja ovat riippumattomia vastaanottajan tietoisesta suhtautumisesta niihin. Vastaanottaminen tapahtuu passiivisesti. Vasta saatuaan tosiasiat tutkija ryhtyy käsittelemään niitä.”⁴ Carrin näkemyksen lähtökohtien kannalta keskeinen kysymys on se, kuinka pätevä tässä esitetty yleistys on.

Tavallinen käsitys historiasta perustui Carrin mukaan vielä 1900-luvun puolivälissä näkemykseen, että tosiasiatieto on ”kokemussisältöä” ja se on *eri asia* kuin ”johtopäätökset”. Tosiseikkoja tutkija saa asiakirjoista, piirtokirjoituksista jne. Näkemyksen mukaan tosiseikat eli faktat ovat historian ”luja ydin”. Faktojen tulkinnat sen sijaan ovat muuttuvia, ”katoavaisempia”.⁵

3 Ks. historianfilosofia: Väyrynen, Kari ja Pulkkinen, Jarmo (toim.), *Historiafilosofia*. Klassiset ajattelijat antiikista nykyisyyteen, Vastapaino, Tampere 2015. Ks. historioteoria: Väyrynen, Kari ja Pulkkinen, Jarmo (toim.), *Historian teoria*. Lingvistikisestä käänteestä mahdolliseen historiaan, Vastapaino, Tampere 2016 ja Kalela, Jorma, *Historiantutkimus ja historia*, Gaudeamus 2020 (2000). Ks. yhteiskuntahistoria: Haapala, Pertti, *Sosiaalishistoria*. Johdatus tutkimukseen, Gummerus, Jyväskylä 1989. Ks. aatehistoria: Hyrkkänen, Markku, *Aatehistorian mieli*, Vastapaino, Jyväskylä 2002.

4 Carr, *Mitä historia on*, s. 9.

5 Carr, *Mitä historia on*, s. 9-10.

Mutta kaikki menneisyyden tosiasiat eivät ole ”historian tosiasioita”. Historiateorian avainkysymys on se, *mitä* ovat historian tosiseikat?

Tutkijan asema

E.H. Carrin mielestä ensinnäkin historiantutkijoiden käyttämät ”perusfaktat” kuuluvat tutkimuksen raaka-aineisiin, eivät ”itse historiaan”. Toiseksi perusfaktojen olemassaolo perustuu tutkijan varmaan vakaumukseen niiden tarpeellisuudesta, se ei johdu faktojen ”omasta luonteesta”.⁶

Kolmanneksi hän ei myöskään pidä totena väitettä, että faktat puhuvat itse puolestaan. Carrin sanoin: ”Faktat puhuvat vain kun historiantutkija panee ne puhumaan.” Hän tarkentaa näkemystään näin: ”Historiantutkija joutuu ehdottomasti olemaan valikoiva. Usko objektiiviseen, tutkijan tulkinnasta riippumattomaan lujaan historiallisten tosiasian ytimeen on harha, jossa asiat ovat pääläellään. Lisäksi se on vaikeasti hälvennettävä harha.”⁷ Tieteen olemus on tällaisten ”harhojen”, myyttien yms. kumoaminen.

Tiedeyhteisö, muut historiantutkijat ratkaisevat sen, tuleeko jostakin faktasta ”historian tosiseikka”. Heidän on *tunnustettava tutkijan väite tai tulkinta* kestäväksi ja merkittäväksi.⁸

Tosiasioiden keruu vai filosofinen uudelleenajattelu?

E.H. Carr arvostelee sellaisia näkemyksiä, joiden mukaan perustavaa historiassa on väsymätön ja loppumaton tosiasioiden keruu, tosiseikat puhuvat itse puolestaan tai että tosiasioita ei voi koskaan olla liian paljon.

1800-luvulla historioitsijoiden faktojen palvontaa tuki asiakirjojen palvonta. Kuitenkaan mikään asiakirja ei voi kertoa enempää kuin sen, mitä asiakirjan laatija on ajatellut. Carrin sanoin: ”Asiakirjan sisältö ei merkitse mitään, ennen kuin historiantutkija on tarttunut siihen ja tulkinnut sen. Asiakirjoissa olevien tosiseikkojen on kuten muidenkin kuljettava historiantutkijan ajatusten läpi, ennen kuin hän voi käyttää niitä. Käyttäessään niitä hän siis ikään kuin ajattelee uudelleen toisten ajatuksia.”⁹

Historianfilosofian tarve

Historianfilosofian termin keksijäksi E.H. Carr nimeää Voltairein.

1800-luvun historioitsijat suhtautuivat yleensä välinpitämättömästi historianfilosofiaan. Ranke ajatteli *kaihtelun* pitävän huolen historian tarkoituksesta, jos hän itse – siis historioitsija – piti huolen faktoista.

Englantilaiset historiantutkijat puolestaan pitivät historian tarkoitusta itsestään selvänä. Heidän katsomuksensa oli läheistä sukua talouden laissez-faire -opille: kunhan jokainen hoitaa oman erityisen osansa, niin *näkymätön käsi* piti huolen kokonaisuuden harmoniasta. Oman arvionsa Carr ilmaisee lähes raamatullisin sanoin: ”Historian tosiseikat todistivat sellaisinaan suurimmasta ja ylimmästä tosiasiasta, joka oli edistys, ihmiskunnan onneksi koituva ja määräämättömältä näyttävä kehittyminen aina vain korkeampia asteita kohti. Se oli

6 Carr, Mitä historia on, s. 11-12.

7 Carr, Mitä historia on, s. 12-13.

8 Tieteen Talcott Parsons on – Carrin mukaan – määritellyt ”valikoivaksi järjestelmäksi”, joka koostuu ”niistä todellisuuden lähestymisyrittäyksistä, joissa on tavoitteena tieto todellisuudesta.” Carr, Mitä historia on, s. 12-13.

9 Carr, Mitä historia on, s. 17.

viattomuuden aikaa, historioitsijat kulkivat paratiisissa vailla filosofian palastakaan peitokseen, alastomina ja häpeilemättä historian jumalan edessä.”¹⁰

Vaikka Carr tuntuu kaipaavan filosofiaa historian yhteyteen, niin hän ilmoittaa kuitenkin ettei itse juuri käytä käsitettä historianfilosofia. Käsitettä käyttässään historianfilosofia merkitsee hänelle vastausta kysymykseen ”mitä historia on”.¹¹

1.2. Collingwoodin historianfilosofia

Historian käsitettä E.H. Carr tarkastelee – edellä käsitellyn niin sanotun tieteellisen historiankirjoituksen teoreettisen suuntauksen jälkeen – myös *toisen* eli historianfilosofian suuntauksen kannalta.

Historianfilosofian käsittely alkaa englantilaisen filosofin ja historiantutkijan R.G. Collingwoodin (1889–1943) historianfilosofiasta. Collingwoodin merkittävin teos on postuumisti vuonna 1945 julkaistu *The Idea of History*.

Mikä sitten on historiankäsitteen ja historianfilosofian yhteys?

Tunnetusti sanaa ”historia” käytetään kahdessa mielessä: se on ”itse menneisyys” ja historioitsijan siitä muodostama *kuva* ”sellaisenaan”.

Collingwood ei tutkiskele historiaa kummassakaan mielessä, vaan ”näiden kahden asian keskinäistä vuorovaikutusta”.

Nykyajassa ajateltu ”elävä” menneisyys ja ”kuollut” menneisyys

E.H. Carr kirjoittaa: ”Se menneisyys jota historioitsija tutkii ei ole kuollut menneisyys vaan menneisyys joka tavallaan elää edelleen nykyajassa.” Kuolleella menneisyydellä hän tarkoittaa sitä, että kaikella menneisyyden toiminnalla ei ole mieltä ja merkitystä historiantutkijalle. Tutkijan ymmärtäessä menneen toiminnan takana ollutta *ajatusta* tuo menneisyys alkaa elää nykyajassa.

Carrin sanoin tutkija ”ajattelee omassa mielessään uudelleen ajatuksen, jonka historiaa hän tutkii.” Niinpä ”kaikki historia on ajattelun historiaa” ja ”historia on uudelleenajattelemista”. Tutkijan mielessä tapahtuva historian uudelleenrakentaminen riippuu empiirisestä todistusaineistosta. Rakentamistapahtuma on empiiristen tosiseikkojen valinnan ja tulkinnan ”yläpuolella” ja hallitsee niitä: ”itse rakennustyössä historian tosiseikat vasta syntyvätkin.”¹² Tässä käy ymmärrettäväksi mitä Carr tarkoittaa historian tosiseikoilla.

Tässä yhteydessä Carr lainaa – Collingwoodin näkemystä lähellä olevaa – filosofi Mihael Oakeshottin (1901–1990) kärjekästä ja yksiviivaista näkemystä: ”Historia on historiantutkijan kokemusta. Historiaa ei 'tee' kukaan muu kuin historioitsija. Ainoa tapa tehdä historiaa on kirjoittaa sitä.”¹³

Tulkinta, ajattelun ymmärtäminen ja tutkijan nykyaika

10 Carr, Mitä historia on, s. 20-21.

11 Carr, Mitä historia on, s. 20-21.

12 Carr, Mitä historia on, s. 23.

13 Carr, Mitä historia on, s. 23-24.

Collingwoodin näkemykseen sisältyy Carrin mielestä kolme totuutta, jotka on unohdettu:

(1) *Historia on tulkintaa*. Historian tosiseikat eivät koskaan ole ”puhtaita”, vaan niihin on aina sekoittunut aineksia *kertojan* mielestä. Siksi tulee ensin tutustua historiankirjoittajaan. Carr kirjoittaa: ”Sillä jos historiantutkijan täytyy Collingwoodin mukaan kokea mielessään uudelleen se, mitä *dramatis personae* [näytelmän henkilöt] ovat ajatelleet, lukijan taas on ajateltava uudelleen historiantutkijan ajatukset. Opiskele tutkijaa ennen kuin alat opiskella tosiseikkoja.”

Hän jatkaa: ”Loppujen lopuksi historioitsija saa siis sellaisia tosiseikkoja kuin hän haluaa. Historia on tulkintaa.”¹⁴ (Tähän subjektivismiin viettävään muotoiluun palaamme jäljempänä lähemmin.)

(2) *Tulkinta edellyttää menneisyyden ihmisten ajatusten ymmärtämistä*. Historioitsijan on eläytymiskykynsä avulla pystyttävä ymmärtämään ”(...) menneisyyden ihmisiä, heidän mielenliikkeitään ja heidän tekojensa takana olevia ajatuksia.” *Eläytymällä ymmärtämistä* Carr täsmentää näin: ”Historiaa ei voi kirjoittaa ilman että historioitsijalla on edes jonkinlainen kosketus niiden ihmisten ajatteluun, joista hän kirjoittaa.”¹⁵

(3) *Historioitsija kuuluu nykyajalle*. Menneisyyttä voidaan tarkastella ja ymmärtää vain ”nykyajan silmin”, sillä historiankirjoittaja on ”osa omaa aikaansa ja inhimillisen olemassaolon lait sitovat hänet siihen.” Tämä koskee esimerkiksi historiankirjoittajan käyttämiä sanoja. Valitsemiensa termien tai sanojen vivahteiden kautta hän saattaa – aivan tahattomastikin – ottaa kantaa tarkastelemaansa aiheeseen ja tehdyt sanavalinnat estävät tutkijaa olemasta puolueeton.

”Historioitsija ei kuulu menneisyydelle vaan nykyajalle”, kuuluu Carrin näkemys. Toiseksi: ”menneisyys on avain nykyajan ymmärtämiseen.”¹⁶

Subjektivismi, skepsismi ja ylitulkinnan vaarat

Collingwoodilaiseen historiankäsitykseen sisältyy kuitenkin Carrin mielestä vaaroina objektiivisuuden katoaminen, skeptisyys ja tulkinnan ylikorostaminen:

(1) Jos näkemyksenä on, että painopiste historian tekemisessä on historioitsijassa niin loppuun vietynä ajatus *kieltää objektiivisen historian*. (Eli: ”Historia on sitä, mitä historioitsija tekee.”)

Vastustaessaan käsitystä, että historia on vain tosiseikkakokoelma Collingwood joutuu ”vaarallisen lähelle” näkemystä, että historia olisi pelkkä ”ihmisaivojen tuote”.

Skepsismillä Carr viittaa ajatukseen, ettei ole olemassa mitään ”objektiivista” historiallista totuutta. Toisin sanoen vastustaessaan ajatusta, että historialla ei ole mitään tarkoitusta päädytään näkemykseen että sillä loputtomasti tarkoituksia, joista ”mikään ei ole sen oikeampi kuin toinenkaan.”

(2) Tulkinta on osana historian tosiseikkojen syntyä. Yksikään tulkinta ei ole täysin objektiivinen. Silti *kaikki tulkinnat* eivät ole yhtä hyviä. Lopultakin historian faktoja tulkitaan ”periaatteessa nimenomaan objektiivisesti”.

14 Carr, Mitä historia on, s. 25.

15 Carr, Mitä historia on, s. 25-26.

16 Carr, Mitä historia on, s. 26-28.

Ongelmaksi muodostuu se tilanne, jota Carr kuvailee näin: ”Historioitsijanhan on pakko katsella tutkimaansa aikaa oman aikansa silmillä ja tutkia menneisyyden kysymyksiä avaimina nykyajan probleemoihin.” Tällöin historian tosiseikkoihin voidaan suhtautua pragmaattisesti ja pitää sopivuutta nykyajan tarkoituksiin ”oikean tulkinnan kriteerinä”.¹⁷

Tutkijan suhde tosiseikkoihin

Historiantutkijan *suhteessa* historian tosiseikkoihin liittyy kahtalaisia vaaroja tai kestävämpiä teorioita:

(1) teoria siitä, että historia on ”objektiivinen kokoelma tosiasioita” ja nämä ovat aina ”tulkinnan yläpuolella”,

(2) teoria, jonka mukaan historia on ”tutkijan mielen subjektiivinen tuote”, koska hän päättää mitkä ovat tosiseikkoja ja hallitsee niitä tulkinnallaan sekä käsittää painopisteen olevan joko itse menneisyydessä, nykyisyydessä tai ”sillä välillä”.

Kyse on *tosiasian* ja *tulkinnan* suhteesta. Se ilmenee Carrin mukaan myös *erityisen* (ainutlaatuisen) ja *yleisen, empiirisen ja teoreettisen, objektiivisen ja subjektiivisen* eri vastakkaisuuksissa.¹⁸

Historiantutkijana olemisen ongelmissa kuvastuu kysymys ”mitä ihminen oikeastaan on”. Ihminen ei ole Carrin mielestä kokonaan ympäristön armoilla, mutta ei myöskään koskaan siitä aivan riippumaton.

Hän vertaa *ihmisen suhdetta ympäristöön* ja *historioitsijan suhdetta tutkimusaiheeseensa*. Historiantutkija ei ole tosiseikkojen orja tai niitä määräilevä herra. Tutkijan työ on jatkuvaa tosiasioiden sovittamista tulkintaan ja tulkinnan sovittamista faktoihin.

Kyse on *prosessista*, jossa ”tulkinnan muuttuminen vaikuttaa tosiseikkoihin ja päinvastoin.”

Lisäksi vaikuttaa vielä ”nykyisyyden ja menneisyyden vastavuoroinen suhde”. *Historioitsija on osa nykyisyyttä ja tosiseikat osa menneisyyttä*. Carrin sanoin: ”Historioitsija ja tosiseikat tarvitsevat toisiaan.”

Ensimmäisen luvun teeman osalta hän kiteyttää näkemyksensä näin: ”Ensimmäinen vastaukseni kysymykseen 'mitä historia on' on siis se, että historia on historioitsijan ja hänen tosiseikkojensa jatkuvaa vuorovaikutusta, nykyajan ja menneisyyden loputonta keskustelua.”¹⁹

2. Yksilö ja yhteiskunta

Menneisyydessä ja nykyajassa

Teoksessaan *Mitä historia on* E.H. Carr vastustaa 1800-luvun liberaalihistorioitsijoiden käsitystä, että historiaa kirjoittavat *yksilöt yksilöistä*. Käsitys ei hänen mielestään ole perimmältään väärä, mutta kylläkin pinnallinen ja aukollinen. On siis mentävä syvemmälle.

¹⁷ Carr, *Mitä historia on*, s. 28-29.

¹⁸ Carr, *Mitä historia on*, s. 31.

¹⁹ Carr, *Mitä historia on*, s. 31-32.

Historiantutkijan tiedot eivät Carrin mielestä ole ainutlaatuista, vain hänen itsensä luomaa omaisuutta. Historiallista tietoa ovat olleet kokoamassa monet sukupolvet ja sitä on tehty lukemattomien eri maiden sukupolvet.

Historioitsijan tutkiman *menneisyyden ihmiset* eivät myöskään eläneet tyhjiössä erillisinä yksilöinä, vaan he ovat *toimineet yhteiskuntansa* puitteissa.

Kuinka paljon kummassakin keskustelukumppanissa – tutkijassa ja menneisyydessä – on individuaalisuutta ja toisaalta yhteiskunnallista ainesta?

Historioitsija on yksilö ja aikansa tuote. *Historian tosiseikat* ovat faktoja yksilöistä ja yhteiskunnallisia faktoja.²⁰

E.H. Carr jatkaa nykyajan tutkijan ja menneisyyden tosiseikkojen välisen suhteen pohdintaa:

Historioitsijan näkökulma ja sen sidonnaisuuksien tajuaminen

(1) On tunnettava (a) kunkin historiankirjoittajan *omaa näkökulmaa* työhönsä, jotta tehtyä tutkimusta voisi täysin ymmärtää ja arvostaa. Toiseksi kunkin historioitsijan näkökulmallakin on (b) *yhteiskunnallinen ja historiallinen taustansa*.

Carr kirjoittaa: ”Ei saa unohtaa, että kasvattajakin on kasvatettu, kuten Marx on sanonut; eli nykyajan kielellä: aivopesijän omatkin aivot on peity. Alkaessaan kirjoittaa historiaa historioitsija on historian tuote.”²¹ Historioitsija tuotanto *kuvastaa yhteiskuntaa*, jossa hän työskentelee: ”Eivät vain tapahtumat virtaa. Historioitsija menee virran mukana.” Siksi historioteoksen tarttuessa kannattaa Carrin mielestä katsoa *tekijän* nimen lisäksi se, mikä on kirjan *ilmestymisvuosi*.²²

Hänen päätelmänsä on seuraava: ”historioitsija, joka mahdollisimman hyvin tuntee oman asemansa, myös kykenee paremmin irtautumaan sen kahleista ja paremmin arvioimaan olennaiset erot oman yhteiskuntansa ja omien katsomustensa sekä toisaalta muiden aikojen ja maiden yhteiskuntien sekä katsomusten välillä (...)”.

Toisin sanoen ihminen on sitä ”vapaampi” yhteiskunnallisista ja historiallisista *sidonnaisuuksistaan*, mitä herkemmin hän *ne tajuaa*. Hän jatkaa: ”Historiankirjoittaja on yksilö, mutta samalla historian ja yhteiskunnan tuote (...)”.²³

Tutkimuskohteena yksilö, yhteisö ja yhteiskunta

(2) Seuraavaksi Carr käsittelee tuona aikana ongelmaksi koettua aihetta, onko historiantutkimuksen kohteena ”yksilöiden käyttäytyminen” vai ”yhteiskunnallisten voimien toiminta”?²⁴

Yksilöiden luonteiden ja käyttäytymisen, eli suurten miesten (tai naisten), asettaminen historian vaikuttaviksi voimiksi saa Carrilta kritiikkiä. Hän kirjoittaa: ”Pyrkimys asettaa yksityinen ihmisnero historian luovaksi voimaksi on tyypillistä primitiiviselle historialliselle

20 Carr, Mitä historia on, s. 37.

21 Carr, Mitä historia on, s. 41.

22 Carr, Mitä historia on, s. 44.

23 Carr, Mitä historia on, s. 46.

24 Carr, Mitä historia on, s. 46.

tajulle.” Aikamme *monimuotoisempiin yhteiskuntiin* se ei sovellu. Modernin yhteiskunnan tutkimiseen syntyi 1800-luvulla sosiologian tieteenala. Tätä myöhemmin kehittyi yksilöä tutkiva psykologia.²⁵

Carr arvostelee sellaista näkemystä, jonka mukaan ihmisten käyttäytyminen yksilönä on eri asia kuin heidän käyttäytymisensä ryhmän tai luokan jäsenenä ja sitä näkemystä, että historioitsija voisi vapaasti keskittyä jompaan kumpaan.

On suuri virhe *erottaa* yksilöä ja yhteisöä toisistaan. Määritelmällisesti ihminen on yhteisön jäsen, vieläpä useammankin kuin yhden (ryhmä, heimo, luokka, kansakunta jne.).

Yksilöiden käyttäytyminen ja tiedostamattomat vaikuttimet

Lisäksi hän arvostelee oletusta, että ihmisen *yksilöllisen käyttäytymisen* tutkiminen on ”hänen tekojensa tietoisien motiivien tutkimista”. Jälkimmäisestä kysymyksestä hän huomauttaa näin: ”ihmiset eivät toimi aina tai tuskin koskaan niin että he ovat täysin selvillä motiiveistaan saati sitten ovat valmiita tunnustamaan ne. Siksi se joka jättää tiedostamattomat ja tunnustamattomat vaikuttimet huomiotta, tekee työtään toinen silmä ehdoin tahdoin suljettuna.”

Historian liikevoima, ihmisten pyrkimykset ja tarkoituksettomat seuraukset

Historia termin E.H. Carr haluaa varata sille vakavammalle kysymykselle, mitä ihminen yhteiskunnassaan on ollut menneinä aikoina. Hän ei lämpene puheille asioiden kulkua ohjaavasta abstraktiosta oli se sitten Sallimus, Maailmanhenki, Kohtalo tai Historia.²⁶

Itseen Carr ei pitänyt marxilaisena, mutta hän *tulkitsi historiaa* Karl Marxin (1818–1883) tavoin. Hän kirjoittaa: ”Olen valmis allekirjoittamaan sellaisenaan Marxin mielipiteen: (...) *'Historia* ei tee mitään, ei omista suunnattomia rikkauksia, ei käy taisteluita. Oikeampaa on väittää, että *ihminen*, todellinen elävä ihminen tekee kaiken, omistaa ja taistelee.”²⁷

Tähän Marxin näkemykseen Carr tekee kaksi huomautusta. Ensinnäkin *historialliset liikkeet* eli ”numerot” tekevät historiaa: ”nimettömät miljoonat olivat yksilöitä, jotka toimivat, enemmän tai vähemmän tietämättään, yhdessä ja muodostivat yhteiskunnallisen voimatekijän.”²⁸

Toiseksi: ”yksityisten ihmisten toimilla on usein seurauksia, joita kukaan heistä eikä kukaan muukaan ole oikeastaan halunnutkaan.” *Tarkoittamattomia seurauksia* on selitetty Jumalan tarkoituksella, yksityisten paheiden muutoksella julkiseksi hyödyksi (Mandeville), näkymättömällä kädellä (Smith) ja järjen viekkauksella (Hegel).

Carr lainaa hyväksyvästi Marxin *Kansantalouden kritiikin* alkulausetta: ”Tuottaessaan yhteiskunnassa tuotannonvälineitään ihmiset järjestäytyvät tiettyihin ja välttämättömiin suhteisiin, aivan riippumatta omasta tahdostaan.”²⁹

25 Carr, Mitä historia on, s. 47.

26 Carr, Mitä historia on, s. 49-51.

27 Carr, Mitä historia on, s. 51. Marxin lainaus ?

28 Carr, Mitä historia on, s. 52.

29 Carr, Mitä historia on, s. 53. Marxin lainaus ?

Mikään ei Carrin mukaan todista sen puolesta, että historiaa voitaisiin selittää ihmisten aikomuksilla tai niillä tiedoilla joita historian *henkilöt itse ovat antaneet vaikuttimistaan* (toimiessaan niinkuin he toimivat tai olivat toimineet).

Historian tosiseikat koskevat yksilöitä, mutta ne ovat ”(...) faktoja yhteiskunnassa elävien yksilöiden välisistä suhteista ja yhteiskunnallisista voimista, jotka tuottavat yksilöiden toimista usein heidän aikomuksistaan poikkeavia, joskus niille täysin vastakkaisia tuloksia.”

Hän jatkaa: ”Collinwoodin historiankäsityksen pahoja virheitä on olettaa että teon takana oleva ajatus, joka historiantutkijan tehtävänä on selvittää, on teon suorittaneen yksilön ajatus. Näin ei ole. Historiantutkijan tehtävä on selvittää, *mitä teon takana on*, mutta voi olla että yksilön tietoinen ajatus tai vaikutin ei valaise tätä ollenkaan.”³⁰

Filosofia ja ns. suuret yksilöt historiassa

Kapinoitsijan tai toisuskoisen osa historiassa kiinnostaa Carria. Mikään yhteiskunta ei ole homogeeninen, vaan se on ”sisäisten taistelujen kenttä”. Niin sanottua esivaltaa *vastaan* asettuvat yksilöt ovat yhteiskuntansa tuotteita, siinä missä sitä kannattavatkin yksilöt. Kapinoitsijoiden historiallisen tai yhteiskunnallisen aseman he saavat kuitenkin suurilta kannattajajoukoiltaan. Ilman näitä he eivät olisi mitään.

Monimutkaisempi esimerkki kapinallisesta ja individualistista on saksalaisfilosofi Friedrich Nietzsche (1844–1900). Hän oli eurooppalaisen ja saksalaisen yhteiskunnan ”puhdas tuote”. Hän ei olisi voinut syntyä Kiinassa tai Perussa. Nietzsche tuli merkitsemään enemmän jälkimaailmalle, kuin omalle sukupolvelleen. Kapinoitsijana hän vertautuu ns. suurmiehen tai -naisen osaan historiassa.³¹

Suurmies tai -nainen on yksilö, joka on sekä tärkeä yksilö että tärkeä yhteiskunnallinen ilmiö. Tällaisen henkilön ilmaantuminen vaatii määrättyt ulkoiset olot. Carr lainaa hyväksyvästi englantilaisen historioitsija Edward Gibbonin (1735–1794) näkemystä: ”On ilmeistä, että aikakauden täytyy olla otollinen suurmiehensä kyvyille.” Ellei aika ole otollinen tällaisten yksilöiden esiintulolle, niin voi tapahtua päinvastaisesti. Marx kirjoitti kirjassaan *Ludvig Bonaparten kahdeksastoista brumairekuuta* näin: ”Luokkasota loi Ranskaan olosuhteet, joissa selvä keskinkertaisuus saattoi päästä kukkoilemaan ympäri sankarin viitassa.”³²

Suurmiehiä tai -naisia voidaan vähätellä kirjailija Leo Tolstoin (1828–1910) lailla, joka kutsui heitä ”tapahtumien nimilapuiksi”, tai sitten heitä voidaan ylenpalttisesti palvoa. Nietzschen yli-ihminen oli Carrin mielestä ”kerrassaan epämiellyttävä hahmo”. Synkät seuraukset oli niin Adolf Hitlerillä Saksassa kuin henkilöpalvonnalla Neuvostoliitossa.

Mutta Carr ei halua kieltää suurten historiallisten henkilöiden suuruutta. Toiseksi hän ei allekirjoita väitettä, että ”suuret miehet ovat miltei aina pahoja miehiä”.³³

Carr pyrkii viemään pohjan käsitykseltä jonka mukaan suuret miehet ovat ”historian ulkopuolella”, josta he – kuin ihmeen tavoin – ilmaantuvat ja keskeyttävät historian ”todellisen jatkuvuuden” sekä että heillä olisi – ”suuruutensa nimissä” – oikeutensa ”määräillä historian kulkua”.

30 Carr, *Mitä historia on*, s. 54-55.

31 Carr, *Mitä historia on*, s. 55.

32 Carr, *Mitä historia on*, s. 56. Gibbon, *Roman imperiumin nousu ja tuho*, s. ? Marx, *Ludvig Bonaparten kahdeksastoista brumaire-kuuta*, s. ?

33 Carr, *Mitä historia on*, s. 56.

”En usko että vieläkään osaamme sanoa asiaa Hegeliä paremmin”, kirjoittaa Carr. *Oikeusfilosofiassa* Hegel tiivistää näkemyksensä näin: ”Aikansa suuri mies on se, joka pystyy pukemaan sanoiksi ajan toiveet, sanomaan ajalleen mitä se tahtoo ja täyttämään sen. Hänen tekonsa ovat ajan sydän ja olemus. Hän toteuttaa aikansa.”³⁴

”Suurista kynänkäyttäjistä” Carr – kirjallisuuskriitikko F. R. Leavisin (1895–1978) tukeutuen – sanoo, että he ”auttavat ihmisiä tuntemaan itsensä”.

Carr kirjoittaa: ”Suurmies edustaa aina joko olemassaolevia voimia tai sitten uusia voimia, joiden luomisessa hän auttaa pyrkimällä kumoamaan vallassa olevat auktoriteetit.” Jotkut suurhenkilöt ovat olleet niin paljon edellä aikaansa, että heidän suuruutensa tajuavat vasta seuraavat sukupolvet.

Oman käsityksensä suurhenkilöistä Carr muotoilee näin: ”hän on yksilö joka on samalla kertaa historian tuote ja tekijä, samalla yhteiskunnallisten voimien edustaja ja luoja, voimien jotka muuttavat maailman muotoa ja ihmisten ajattelua.”³⁵

3. Historia, tiede ja moraalit

Luonnontieteet ja yhteiskuntatieteet

Seuraavaksi Carr käsittelee niitä perusteita joilla ”jotkut uskovat”, että on perustava ero yhtäältä matemaattiset tieteiden ja luonnontieteiden (jotka ovat itsessään ja keskenään monella lailla erilaisia) sekä toisaalta historian välillä.

Tähän näkemykseen kuuluu ajatus siitä, ettei historia – eikä ehkä muitakaan ns. yhteiskuntatieteitä – voi nimittää tieteiksi.

Hän jakaa väitteet viiteen alaosaan: (1) historia käsittelee ainutlaatuista (erityistä), tiede yleistä, (2) historia ei anna opetuksia, (3) historia ei pysty ennustamaan mitään, (4) historia on pakosta subjektiivista, koska siinä ihminen tarkkailee itseään, (5) historiassa tulee esiin uskonnollisia ja moraalisia kysymyksiä, toisin kuin tieteessä.³⁶

Historia – yleinen ja erityinen

(1) Näkemys siitä, että historia käsittelee ainutlaatuista ja tiede yleistä on saanut alkunsa Aristoteleelta. *Runousopissa* hän arvelee runoutta filosofisemmaksi ja vakavammaksi kuin historiaa, koska runoilijoita askarrutti *yleinen totuus* ja historioitsijoita *erityinen*.

Myöhemmät ajattelijat ovat Carrin mukaan joukoittain – ja ”Collinwoodia myöten” – seuranneet Aristoteleesta ja tehneet samankaltaisen eron tieteen ja historian välillä.

Tämän taustalla on väärinkäsitys, sillä kaikki *yleinen* maailmassa koostuu *erityisistä* eikä niitä ole kahta täysin samankaltaista.

34 Carr, Mitä historia on, s. 56-57. Hegel, Oikeusfilosofia,?

35 Carr, Mitä historia on, s. 57.

36 Carr, Mitä historia on, s. 65.

Myös historian tapausten ehdottomasta ainutlaatuisuudesta kiinnipitäminen lamauttaa. Itsessään jo kieli pakottaa yleistämään esimerkiksi kutsuttaessa jotakin sodaksi tai vallankumoukseksi. Historioitsija käyttää jatkuvasti yleistyksiä tosiasia-aineistonsa testaamiseen. Carrin mukaan yleistäminen on historian eilinehto. Mutta tämä ei merkitse, että saisimme rakentaa jonkinlaisen tyhjän ”historia” -nimisen lokerojärjestelmän, johon sovittamme sitten yksittäiset tapahtumat.

”Historia tutkiskelee ainutlaatuisen *suhdetta* yleiseen.” Näitä kahta ei voida erottaa toisistaan tai antaa toiselle etusija toiseen nähden. Ei myöskään voida erottaa tosiseikkaa ja tulkintaa.

Carr viittaa sosiologiaa uhkaavista vastakkaisista vaaroista: liiallisesta teoreettisuudesta (rakennetaan virheellisiä yleistyksiä esim. ”yhteiskunnasta yleensä”) tai empiirisyydestä (tehdään yleistyksiä historian keräämistä yksityistapauksista).

Filosofi Karl Popperiin (1902–1994) viitaten Carr ottaa sitten esille väitteen, että sosiologia eroaa historiasta sillä perusteella että sosiologialla on ”lakeja”. Mutta Popper käytti termiä laki siinä muodossa, jossa se ei ollut mikään varsinainen laki, ”eikä edes pätevä yleistys”. Carr kannatti historian ja sosiologian lähentämistä sekä rajojen avoimuutta kumpaankin suuntaan.³⁷

Historiasta oppiminen

(2) ”Yleistäminen on juuri sitä, että yritämme oppia historiasta eli soveltaa toisesta tapahtumasarjasta oppimaamme asiaa toiseen.” Ne, jotka ovat sitä mieltä että historia käsittelee vain ainutlaatuista ovat myös sitä mieltä ettei historiasta voi oppia mitään.

Carrin mukaa tällainen ajatustapa on ristiriidassa tosiasioiden kanssa. Lisäksi hän on sillä kannalla, että historia -termin kaksitahoisuuden kohdalla historiasta oppiminen tapahtuu molempiin suuntiin.

Hän kirjoittaa: ”Nykyisyyden oppiminen menneisyyden valossa on samalla myös nykyajan valossa tapahtuvaa menneisyyden oppimista.” Esimerkkinä hän mainitsee sen, miten Venäjän vallankumousmiehet ottivat oppia Ranskan vallankumouksesta ja myöhemmistä kumousvuosista.³⁸

Tulevaisuuden ennustaminen ja tieteiden metodi

(3) Historiaa koskeva ”oppimattomuus” on perusteltu sillä, että historia ei voi ennustaa tulevaisuutta.

Tässäkin Carr näkee väärinkäsitysten vyyhdin. Hän viittaa luonnontieteisiin tapahtuneesta muutoksesta. Luonnonlakien sijaan niissä on alettu käyttää sellaisia muotoiluja, että ”laki” ilmoittaa vain sen ”mihin suuntaan asioilla on taipumusta kulkea eli mitä tapahtuu jos kaikki muut asiat pysyvät täysin ennallaan”. Arjessa tämä on ihmisille selvää.

Historioitsija joutuu yleistämään. Carr kirjoittaa: ”Tällöin hän samalla antaa yleisiä ohjeita tulevan toiminnan varalle. Ne ovat päteviä ja hyödyllisiä, vaikka eivät olekaan tarkkoja ennustuksia.” Yksityisiä tapauksia historioitsija ei voi ennustaa, koska ne ovat ”ainutlaatuista ja sattumanvaraista”.

³⁷ Carr, Mitä historia on, s. 65-70.

³⁸ Carr, Mitä historia on, s. 70-71.

Lopulta Carr ilmoittaa, että inhimillinen olento on ”joka kannalta monimutkaisin asia mitä on järjen ratkaistavana”. Ihmisen tutkimuksessa saattaa olla erilaisia vaikeuksia, kuin mitä luonnontieteilijät työssään kohtaavat. Silti hän pitää kiinni vakaumuksesta, että pohjimmaltaan luonnon ja ihmisen tutkimisen metodit eivät eroa toisistaan.³⁹

Itsetuntemuksesta

(4) Väite: historia on pakosta subjektiivista, koska siinä ihminen tarkkailee itseään: ”Tutkija ja tutkimuksen kohde kuuluvat samaan kategoriaan ja ovat vuorovaikutuksessa.”

Ihmis- ja yhteiskuntatieteissä perehdytään niihin ”inhimillisen käyttäytymisen muotoihin joissa tahto on tekijänä, ja selvitettävä miksi hänen tutkimansa ihmiset ovat tahtoneet toimia niinkuin ovat toimineet.”

Tällöin tutkijan näkökulma on mukana jokaisessa havainnossa, jopa kategorioissa joiden mukaan tietoa kerätään ja järjestetään. Itse tarkastelukin muovailee tarkasteltavaa – kahdessa mielessä. Tutkittavat ihmiset voivat muuttaa toimintaansa halutessaan välttää esitettyjen ennustusten ikäviä seurauksia. Ennustus tekee tällöin itse itsensä tyhjäksi.⁴⁰

Carr kommentoi: ”Mutta vaikutus ja tulos voivat olla suunnaltaan aivan vastakkaisiakin.” Edelleen hän arvelee, että historiantutkijan persoona ”kietoutuu hänen tutkittavaansa aivan toisella tavalla kuin fyysikon persoona hänen kohteeseensa (...)”.

Löytyykö tuosta seikasta vankempia perusteita erottaa yhteiskuntatieteet (myös historia) ja luonnontieteet? Carrin mukaan niin ei ole. Subjektin ja objektin erottavat klassiset tietoteorit ovat mullistuneet nykyajan tieteissä. Filosofit ovat asettaneet nuo tietoteorit kyseenalaisiksi, niin luonnon- kuin ihmis- ja yhteiskuntatieteissä.⁴¹

Moraalista

(5) Viimeisenä aiheena missä historia- ja yhteiskuntatiede erovat luonnontieteistä on se, että historia ratkoo uskonnollisia ja moraalisia kysymyksiä. Carr käsittelee mm. ”Jumalan sormea” historiassa, moraalisten tuomioiden langettamista, historioitsijoiden pätevyyttä siihen, tuomioistuimien käyttöä historiassa, abstraktien ja muuttumattomien mittapuiden tai arvojen käyttöä muuttuvan menneisyyden arvioimisessa. Hän kirjoittaa: ”Abstraktinen, yhteiskunnasta ja historiasta erillään oleva mittapuu tai arvo on yhtä suuri harha kuin irrallinen yksilö.”⁴²

4. Syy ja seuraus historiassa

Syyt, selitykset, logiikka

Historian tutkiminen on E.H. Carrin mielestä syiden tutkimista. Historioitsija kysyy jatkuvasti ”miksi”.

39 Carr, Mitä historia on, s. 72-73.

40 Venäjän vallankumoukselliset pyrkivät välttämään toistamasta Ranskan vallankumouksen virhettä; sehän ajautui Napoleonin yksinvaltaan. Siksi he olivat epäluuloisia Trotskia kohtaan ja valitsivat Stalinin.

41 Carr, Mitä historia on, s. 73-77. Tähän aiheeseen Carr palaa historian objektiivisuutta tarkastellessaan (ks. s. 17-18).

42 Carr, Mitä historia on, s. 77-89.

Nykyaikaisen historiantutkimuksen varhaisia lähtökohtia löytyy Montesquieun (1689–1755) näkökulmasta: ”on olemassa yleispäteviä syitä, moraaliin ja tai luonnonlakeihin perustuvia, jotka vaikuttavat kussakin monarkiassa, nostavat sen, pitävät sitä pystyssä tai kaatavat sen kumoon (...)” ja ”(...) kaikki maailmassa tapahtuu näiden syiden alaisena (...)”.⁴³ Hän kehitti ajatustaan teoksessa *Lakien henki*. Oli mieleetöntä olettaa ”sokean sattuman saaneen aikaan kaiken mitä maailmassa näemme (...)”. Ihmiset eivät toimineet ”vain mielijohteittensa ohjaamina”, vaan heidän käyttäytymisensä noudatti tiettyjä lakeja tai periaatteita, jotka taas johtuivat ”asioiden tai ilmiöiden luonnosta”.⁴⁴

Seuraavat kaksi vuosisataa historiantutkijat ja filosofit ajattelivat menneisyyden tapahtumien ”syiden ja lakien” olleen luonteeltaan mm. mekaanisia, biologisia, metafysisiä, taloudellisia tai psykologisia. Carrin aikana tämä kuva muuttui. Historian ”lakien”, jopa tapahtumien ”syiden” sijasta alettiin puhua ”selityksestä” tai ”tulkinnasta”, ”tilanteen logiikasta” tai ”tapahtumien sisäisestä logiikasta”. Sitten ilmiöt otettiin *funktionaalisesti*: ”kuinka tämä tapahtui”. Tapahtumien syntyä pohtiessaan toiset erottivat *erilaatuisia* (mekaanisia, biologisia jne.) syitä toisistaan ja pitivät historiallisia syitä omana ryhmänään. Carrin mielestä osin näille tulkinnoille ja vivahteille oli perusteensa, mutta hän itse pitäytyi kuitenkin ”syy” -sanan tavanomaisessa käytössä.⁴⁵

Carr kysyy, mitä historiantutkija käytännössä tekee kun hänen on ilmoitettava tietyn tapahtuman syyt. Tutkijan ensimmäinen piirre syiden probleemaan on se, että hän antaa yleensä yhdelle tapahtumalle useita syitä. Tällöin hänen ongelmana on *syiden paljous*. Tutkijan toinen piirre on se, että syyjoukkoon pyritään luomaan arvojärjestystä. Kullakin syyllä on silloin paikkansa toisiin nähden. Lisäksi hän haluaa nimetä jonkin syyn tai syyryhmän olevan ”pääsyy”, määrävän ”viime kädessä” tai silloin ”kun asia eritellään loppuun asti”. Historian pohdinnat kiertävät Carrin mukaan aina kysymystä, mitkä syyt ovat pääsyitä.⁴⁶

Moninaisuus ja selvyys lisääntyy

Historiassa, kuten tieteessä yleisemminkin kuljetaan samalla kertaa ”kohti moninaisuutta ja mutkikkuutta” sekä ”kohti yhtenäisyyttä ja selvyyttä”. Henri Poincarén mukaan *kaksinainen* ja ristiriitaiselta näyttävä kehitys on tieteessä välttämätön, jotta *tieto kasvaisi*.

Carrin mukaan näin historiassa muotoillaan yhä enemmän vastauksia ”miksi” -kysymykseen. Historiatieteen piirissä jo tapahtunut *laajentuminen* poliittisesta historiasta talous-, sosiaali-, kulttuuri ja oikeushistoriaan heijasti em. kaksinaiskehitystä. (Sittemmin kehitys on jatkunut makrotasolta ns. mikrohistorian alueille.) Näin päästään karkean yksinkertaisista selityksistä *yhä tiheämpien syiden ja seurausten verkkoihin*. Samalla selityksiin mukaan otettavien syiden piiri aina vain laajenee. Historioitsijan ja luonnontieteilijän pyrkimyksissä Carr näkee samankaltaisuutta.

Menneisyyttä ymmärtääkseen tutkijan on myös *yksinkertaistettava* vastaustensa moninaisuutta. Tämä saattoi Carrin aikana johtaa siihen, että historioitsijat hymyilivät esitetyle historiofilosofian ”suurelle yleistykselle”. Sekin kuitenkin pohjimmiltaan tyydytti ihmisen tiedonhalua.⁴⁷

43 Carr, Mitä historia on, s. 92-93.

44 Carr, Mitä historia on, s. 93.

45 Carr, Mitä historia on, s. 93-94.

46 Carr, Mitä historia on, s. 94-95.

47 Carr, Mitä historia on, s. 95-96.

Determinismi

Carr määrittelee determinismin uskoksi, että ”kaikella mitä tapahtuu on syynsä eikä mikään olisi voinut tapahtua toisin ilman että myös syy olisi ollut toisenlainen tai syyt toisenlaiset.” Determinismi on eräänlainen metafyyminen näkemys, jonka mukaan tapahtumien kulku on ennalta määrätty. Maailman tapahtumat *määräytyvät lainalaisuuksiensa mukaisesti*, eikä sattumalla ole sijaa. Näkemykseen liittyy *valinnan vapauden ja vapaan tahdon ongelma*.⁴⁸

Determinismissä on Carrin mukaan kysymys historian ja ihmisen käyttäytymisen suhteesta. Hän vertaa determinismin kieltämistä abstraktioon yhteiskunnan ulkopuolella elävästä yksilöstä. Lyhyesti sanoen *ihmisen teoilla* on edeltäviä syitä ja ne määrävät hänen tekojaan: ”Jokapäiväinen elämä olisi mahdotonta, jos meidän olisi ajateltava ettemme voi tietää ihmisten käyttäytymisen syitä.” Myös historioitsija uskoo, että ihmisen teoilla on syynsä ja nämä syyt voidaan periaatteessa löytää. Muutoin historia kävisi mahdottomaksi. Kaiken kaikkiaan ihmisen teot ovat sekä vapaita että sidottuja. Näkökulmasta riippuu mitä puolta painotetaan.⁴⁹

Sattuma

”Kleopatran nenäksi” nimitetään teoriaa, jonka mukaan ”koko historia on vain sarja sattumia, irrallisten yhteensattumien synnyttämiä tapahtumia joilla on vain aivan satunnaisia syy - yhteyksiä.”

E.H. Carr tarkentaa: ”Sattumat ovat niitä syyn ja seurauksen tapauksia, jotka joskus keskeyttävät – ja tavallaan rikkovat – ne syysuhteet, jotka ensi kädessä kiinnostavat historioitsijaa.” Antoniuksen hullantuminen Kleopatraan – kenties hänen nenänsä upeaan kaareen – tulkitaan tällöin vaikuttavan historian oletettuun kehityskulkuun.⁵⁰

Voidaan myös puhua ”kahden eri syyketjun yhteentörmäyksistä”. Historioitsijan ongelmana on se, miten historiasta voi löytää mitään ”yhtenäistä syyn ja seurauksen ketjua”, mitään ”tarkoitusta”, kun millä hetkellä tahansa ”jokin toinen ja meille aivan merkityksetön syysuhde” voi katkaista ketjumme?⁵¹

Montesquieu näyttää ensimmäisenä puolustavan historian lakeja Kleopatran nenää vastaan. Hän kirjoittaa: ”Jos jokin erityinen syy, kuten satunnainen tappio sotakentällä, on vienyt valtion tuhoon, on silloin aina ollut olemassa myös yleinen syy, jonka takia yksi taistelu on todella voinut tuhota tämän valtion.”⁵²

Marx näki – yksityiskirjeessään – kolme seikkaa *puolustavan sattuman oikeutusta* (Carrin tulkintana): Sattuma ei ole kovin tärkeä tekijä, vaan se saattoi nopeuttaa tai hidastaa asioiden kulkua, mutta ei muuttaa sitä. Toiseksi sattumat kompensoivat toisensa ja siten mitätöivät itsensä. Kolmanneksi sattuma ilmensi itseään erityisesti yksilöiden luonteissa. Marxin näkökantaan Carr ei ole tyytyväinen.⁵³

Sattuman ja historian suhde ratkeaa Carrin mielestä omassa käsittepiirissään. Hän viittaa siihen, miten historia alkaa siitä kun historioitsija valitsee ja järjestää tosiseikat, jolloin niistä tulee historian faktoja. Kaikki tosiseikat eivät ole historian tosiseikkoja. Mutta ero

48 Carr, Mitä historia on, s. 98-99.

49 Carr, Mitä historia on, s. 99-101.

50 Carr, Mitä historia on, s. 103-104.

51 Carr, Mitä historia on, s. 104-105.

52 Carr, Mitä historia on, s. 106-107.

53 Carr, Mitä historia on, s. 107-108.

historiallisten ja ”epähistoriallisten” faktojen välillä ei myöskään ole jyrkkä ja ehdoton. Carr kirjoittaa: ”Mikä tahansa tosiseikka voidaan korottaa historian tosiseikaksi, kunhan sen vaikutus ja merkitys huomataan.” Samalla tavalla historioitsija lähestyy syitä: ”Hänen ja hänen syidensä välillä on samanlainen vuorovaikutus kuin hänen ja hänen tosiseikkojensa välillä.” Carr kiteyttää: ”Syyt määräävät, miten hän tulkitsee historiaa, ja hänen tulkintansa puolestaan määrää, miten hän valitsee ja järjestää syyt.” Tästä avautuu ratkaisu sattuman osuudesta historiassa.⁵⁴

Sattumia on turha yrittää pyyhkiä olemattomiin tai ajatella, ettei niillä olisi vaikutusta. Toisaalta mikäli sattumat ovat ”vain sattumia”, niin niillä ei ole paikkaa missään ”rationaalisessa historiantulkinnassa” tai siinä arvojärjestyksessä johon tutkija on asettanut kaikki merkitsevät syyt.

”Sattuman koulukunnan” etevimmäksi edustajiksi Carr nimeää filosofit Karl Popperin ja Isaiah Berlinin (1909–1997). He otaksuvat, että historiantutkijan yrittäessä löytää merkityksiä historiasta ja tehdessä niistä johtopäätöksiä se on sama asia kuin pyrki tekemään ”elämän ja kokemuksen silmänkantamattomasta piiristä” pelkän kaavamaisen järjestelmän. Pelkän sattuman olemassolon takia kaavamaistaminen ei siis voi onnistua. Tällaisen virhepäätelmän Carr oikaisee huomauttaen, ettei kukaan tervejärkinen historioitsija pyri tuollaiseen. Historioitsijat ymmärtävät, että he käsittelevät pientä murto-osaa niistäkin tosiseikoista, jotka kuuluisivat heidän omaan aihepiiriinsä tai tutkimusrajaukseensa. Historioitsijan maailma ei ole tarkka valokuva todellisuudesta. Carrin mukaan se on lähinnä ”työkartta”, joka auttaa häntä ”hallitsemaan ja ymmärtämään todellisuutta”. Sanottu pätee luonnontieteilijäänkin.⁵⁵

Historia on Carrin mukaan *valikointia*, jossa perusteena käytetään ”historiallista merkitystä”. Hän lainaa jälleen sosiologi Talcott Parsonin (1902–1979) määritelmää, jonka mukaan historia on ”valikoiva järjestelmä”. Historia koostuu todellisuutta koskevan tiedon tavoittelusta tai ”todellisuuden lähestymisyrityksistä” sekä toisaalta tutkijoista, jotka etsivät ”todellisuudessa vallitsevia syy-yhteyksiä”.⁵⁶

Carrin sanoin: ”Kuten historioitsija valitsee faktojen valtamerestä ne faktat, joilla on merkitystä hänelle, samoin hän erottaa syy-yhteyksien paljoudesta historiallisesti merkitsevät [syyt], ja vain ne.” Se, saako hän ”sovitettua syy-yhteyden rationaaliseen tapahtumien tulkintaansa”, on merkitsevyyden mittana.

Historiassa erotetaan toisistaan rationaaliset ja satunnaiset syyt. *Satunnaisia syitä ei voi yleistää*, koska ne ovat ”sattumia”, eikä niistä saa opetuksia tai johtopäätöksiä.⁵⁷

Nykyisyys, menneisyys ja tulevaisuus

Lopuksi Carr toteaa, että suhtautumisemme syyhyn ja seuraukseen historiassa määrää ”tarkoituksen etsiminen”, johon kuuluu – suoraan tai epäsuorasti – arvot ja arvostus.

Hän palaa historian kaksinaiseen tehtävään: historia auttaa meitä ymmärtämään menneisyyttä ”nykyisyyden valossa” ja nykyaikaa ”menneisyyden valossa”. (Carr pitää tätä vuorovaikutustehtävänä.) Hän jatkaa: ”Kleopatran nenä ja yleensä kaikki mikä ei edistä tätä kaksoispäämäärää on historian silmin kuollutta ja hedelmätöntä.”⁵⁸

54 Carr, Mitä historia on, s. 108-109.

55 Carr, Mitä historia on, s. 109.

56 Carr, Mitä historia on, s. 111.

57 Carr, Mitä historia on, s. 111-113.

58 Carr, Mitä historia on, s. 113.

Carr on siihen asti käyttänyt tavanomaista sanotua ”menneisyys ja nykyaika”. Vasta tässä hän paljastaa, että on jättänyt kertomatta ”nykyisyyteen” kuuluvan toisen aikaulottuvuuden – *tulevaisuuden*. Nykyisyyshän on vain ”apukäsite, kuviteltu raja-alue menneisyyden ja tulevaisuuden välillä”.⁵⁹

Teleologisuus ja historia

Menneisyyden ja tulevaisuuden Carr käsittää olevan ”yhtä ja samaa ajallista ketjua”. Kiinnostus menneisyyteen ja kiinnostus tulevaisuuteen ”yhtyvät” hänen mielestään. Tähän kuuluu se, ettei ihminen elä ”vain nykyajassa” vaan alkaa tietoisesti kiinnostua sekä omasta menneisyydestään että tulevaisuudestaan. Carr kirjoittaa: ”Historian alkuaste on tradition jättäminen jälkimaailmalle. Traditio merkitsee menneisyyden tapojen ja opetusten siirtämistä tulevaisuuteen. Jälkipolvien hyödyksi menneisyyttä aletaan merkitä muistiin.”

Hän lainaa hollantilaisen historioitsija J. Huizingan (1872–1945) sanoja: ”Historiallinen ajattelu on aina teleologista.” Hyvillä historioitsijoilla on Carrin mukaan ”tulevaisuus ytimissään”: ”Paitsi 'miksi' he kysyvät 'mihin'.”⁶⁰

5. Historia edistystä?

E.H. Carr pyrkii antamaan oman tulkinnan hieman hämärälle, mutta ajatuksia kirvoittavalle ”yhtenäinen kuva menneisyydestä” -historianäkemykselle.⁶¹

Klassinen sivistys oli vielä epähistoriallista, niin Aasian vanhojen kulttuurien kuin Kreikan ja Rooman kohdalla. Antiikin Kreikassa syntyi kiertokulkunäkemys, jonka mukaan historiassa oli samanlainen syklinen kehitys kuin luonnon vuodenaajoissa. Juutalais-kristillisessä traditiossa puolestaan kehittyi *näkemys historian päämäärästä*, jota kohti edettiin. Tässä teleologisessa käsityksessä historia sai *tarkoituksen*, mutta menetti maanpäällisen luonteensa.⁶²

Valistuksen rationalistit laittoivat alulle uuden ajan historiankirjoituksen. He säilyttivät juutalais-kristillisen *teleologisen* näkemyksen, mutta siirsivät päämäärän maan kamaralle. Itse historian kulusta tuli jälleen *rationaalista: historia oli edistystä* kohti ihmisen ”täydellistä maanpäällistä onnentilaa”.

Näkemyksen huipentumana Carr viittaa historiantutkija lordi Actonin (1834–1902) kaksinaiseen näkemykseen, jonka mukaan sekä *historiallinen kehitys* että *historiatiede* edistyvät. Edistyksestä tuli inhimillinen ja tieteellinen ”perusolettamus”. Carr oli omien sanojensa mukaan kasvanut juuri tässä edistysilmapiirissä.

Edistysparadigman kohdistettiin uudenlaista *kritiikkiä* ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen jälkeen. Länsimainen sivistys tulkittiin nyt rappion ja rappeutumisen ilmentymänä.⁶³

59 Carr, Mitä historia on, s. 113-114.

60 Carr, Mitä historia on, s. 114.

61 Carr, Mitä historia on, s. 115.

62 Carr, Mitä historia on, s. 115-116.

63 Carr, Mitä historia on, s. 117-119 ja 121.

Edistyskäsite

Käytettyä edistyskäsitettä Carr yrittää selventää kolmelta kannalta.

(1) *Edistys sotketaan kehitykseen.* Valistusajattelijat näkivät ihmisen osana luontoa. He yhtäältä samastivat luonnonlait ja historian lait. Toisaalta he uskoivat edistykseen, mutta eivät osanneet selittää miten luonto oli ”edistyvää” ja jotain päämäärää kohti kulkeva. G.W.F. Hegel (1770–1831) selvitti vaikeuden *erottamalla* toisistaan *edistyvän historian ja paikallaan pysyvän luonnon*. Charles Darwin (1809–1882) taas näytti raivaavan sivuun koko ongelman tekemällä kehityksestä (evoluutiosta) ja edistyksestä yhden ja *saman* asian. Biologinen periytyminen ja yhteiskunnassa (historiassa) tapahtuva tradition siirtäminen sekoitettiin toisiinsa.⁶⁴

(2) *Edistyksellä ei ole alku- tai loppupistettä.* Sivistyksen tai edistyksen alkua ei ole tarvetta miettiä. Loppupisteen ajattelu puolestaan on vienyt vieläkin pahempiin väärinkäsityksiin. Hegel tulkitsi *historian lopun* ilmenevän Preussin valtiossa. Marx ennusti proletariaatin vallankumouksen toteuttavan historian päämäärän eli luokattoman yhteiskunnan. Carr ei syty ajatukselle historian päämäärästä. Kuka kokee tulevaisuuden päämäärän hän saa sen tietää.⁶⁵

(3) *Edistys ei kulje suorana, yhtäjaksoisena ja etenevänä linjana.* Carr näkee edistyksen myös liikkeenä taaksepäin, mutkitelevana ja katkeilevana. Siltikään ei tarvitse menettää edistysuskoa. On taantumuksen aikoja ja edistyksen kausia. *Sivistyksen kausia* Hegel erottaa neljä ja Marx kolme. Historianfilosofi Arnold J. Toynbeellä (1889–1975) hän laskee olleen kaksikymmentäyksi, joista kaikilla oli vielä kolmivaiheinen elämänsä (nousu, lasku ja luhistuminen). Ei siis löydy merkkejä ajallisesti ja paikallisesti yhtäjaksoisesta edistyksestä, joka siirtyisi aikakaudesta toiseen.⁶⁶

Edistyksen tunnemme historian toiminnoissa, kun *ihmiset taistelevat* saadakseen kaikille valtiolliset oikeudet, rotu- ja varallisuuserot tasoitetuiksi jne. Carr kirjoittaa: ”He eivät tietoisesti vie 'edistystä' eteenpäin, toteuta jotain historian 'lakia' tai 'mallia'. Vasta historioitsija soveltaa heidän toimintaansa edistysmallinsa ja tulkitsee toiminnan edistykseksi.” Näin edistys ilmenee *historiankirjoituksena*.⁶⁷

Carr esittää epäilyksensä siitä, onko 1900-luvulla ollenkaan edistytty *yhteiskunnan järjestämisessä, kansallisesti ja kansainvälisesti*. ”Onko ihminen yhteiskunnallisena olentona jäänyt kehityksessään kohtalokkaasti jälkeen tekniikan edistyksestä?” Myöhemmin hän jatkaa: ”viimeiset viisikymmentä vuotta ovat antaneet länsimassa edistysuskolle kovin vakavan haasteen.”⁶⁸

Edistyksen Carr tulkitsee uskoksi, että ”ihmisen mahdollisuuksia voidaan kehittää niin että maailma edistyy.” Hän täsmentää: ”ihmiskunnan konkreettiset tavoitteet syntyvät kunakin aikana ajan historiasta – eivätkä tule mistään historian ulkopuolelta.” Edistys kulkee kohti päämääriä, jotka selviävät kun lähestymme niitä. *Yhteiskunta tarvitsee edistysuskoa*. Siten elävä sukupolvi voi uhrata nykyisestä hyvästä osan myös tuleville sukupolville.⁶⁹

64 Carr, Mitä historia on, s. 119-120.

65 Carr, Mitä historia on, s. 119-122.

66 Carr, Mitä historia on, s. 119, 122-123.

67 Carr, Mitä historia on, s. 123-124.

68 Carr, Mitä historia on, s. 124-125.

69 Carr, Mitä historia on, s. 125.

Historian objektiivisuus ja aikakäsite

Jo aiemmin Carr osoitti, että historiaan ja yhteiskuntatieteisiin ei sovi sellainen *tietoteoria*, joka ”erottaa jyrkästi subjektin ja objektin, tarkastelijan ja tarkasteltavan”. Hän kaipaa uutta mallia, jossa niiden ”monimutkainen vuorovaikutussuhde pääsee oikeuksiinsa”.

Historian tosiseikat ovat historian faktoja vain sen ansiosta, että *historioitsija on antanut niille tietyn merkityksen*. (Ne eivät voi olla puhtaasti objektiivisia.) Historian objektiivisuus on ”suhteen objektiivisuutta” – ”faktojen ja tulkinnan, menneisyyden ja nykyisyyden tai tulevaisuuden välisen suhteen objektiivisuutta.” (Kyse ei ole faktojen objektiivisuudesta.)

Edellä Carr hylkäsi yrityksen arvioida historian tapahtumia historian yläpuolella olevan ”riippumattoman” mittapuun mukaan. Historian ja tieteen maailmaan ei myöskään sovi mikään ehdoton arvojärjestelmä tai ehdottoman totuuden käsite. Vain alkeellisimmista historiaa koskevista väitteistä voidaan sanoa niiden olevan ehdottoman tosia tai vääriä.⁷⁰

Objektiivisuus riippuu *kyvystä erottaa* todelliset, ”meille jotain merkitsevät tosiseikat” satunnaisista, meille ”toisarvoisista” seikoista. Tällöin tarvitaan *tietoa tavoitteesta*, ”merkitsevyyden” mittaa, jolla tehdään edellä mainittu erottelu eli *tulkinta*.⁷¹

Historiantutkijan ongelman Carr hahmottelee näin: ”Mutta tämä tavoite on alati muuttuva, kehittyvä, sillä historian tehtävä on juuri kehittää kuvaansa menneisyydestä. On olemassa vanha käsitys ettei muuttumista voi selittää muuten kuin vertaamalla sitä johonkin kiinteään ja muuttumattomaan.”

Historioitsijan – päinvastaisen kokemuksen – hän esittää englantilaisen historioitsijan ja historianfilosofin Herbert Butterfieldin (1900–1979) sanoin: ”Historioitsijalle on ehdotonta vain muuttuminen.”⁷²

Historialle ”ehdotonta kiintopistettä” ei tarjoa menneisyys, eikä nykyisyys (kaikessa suhteellisuudessaan). Täydellisenä kiintopisteenä voi olla vain *tulevaisuus*. Sitä lähestyessämme se saa *muotoaan* ja sen ”valossa me kulkiessamme vähitellen muodostamme tulkintamme menneisyydestä.” Tulevaisuus – arvioittemme perustana – on alati muuttuva, ei mikään staattinen kiintopiste. *Tulkinta* on historioitsijalle kiintopiste, ”ehdoton näkökulmamme menneisyyteen”.⁷³

Oman historiantulkinnan arvon määrää Carrin mukaan ehdottomuutemme tuossa kohdassa: ”muistammeko aina että *tehtävämme on tulkinta*.” Hän jatkaa: ”Vain ajatteleamalla että historia näin kulkee johonkin *tiettyyn suuntaan* pystymme järjestämään ja tulkitsemaan menneisyyden tosiseikat – täyttämään historioitsijan tehtävän (...)”. Edelleen: ”Mutta historia itse elää ja edistyy jatkuvasti. Oma käsityksemme suunnasta ja tulkintamme menneisyydestä muuttuvat ja kehittyvät (...)”.⁷⁴

Hegel antoi omalle ehdottomalle tulkinnalleen ”maailmanhengen” mystisen muodon. Carrin mielestä hän teki virheen pannessaan historian loppumaan nykyaikaan. Toinen virhe oli jättää viemättä historian ”lankoja tulevaisuuteen”. Näin hän epäjohdonmukaisesti *kielsi tulevaisuuden kehityksen*, vaikka myönsi sen menneisyydelle. Carr tuntuu antavan

70 Carr, Mitä historia on, s. 126.

71 Carr, Mitä historia on, s. 127.

72 Carr, Mitä historia on, s. 127.

73 Carr torjuu relativismin, jonka mukaan kaikki tulkinnat ovat yhtä hyviä tai yhtä tosia ”omana aikanaan ja omassa ympäristössään”. Carr, Mitä historia on, s. 128.

74 Carr, Mitä historia on, s. 128.

hyväksyntänsä Hegelin jälkeisille historian luonteen sellaisille pohdinnoille, joiden mukaan ”historia on menneisyyden ja tulevaisuuden synteesi.”⁷⁵

Samoja tulevaisuuteen suuntautumisen esteitä, kuin Hegelillä, oli Marxillakin – Carrin mielestä. Siksi Marx tuki oppinsa menneisyyteen. Kuitenkin Marxin aihe pakotti hänet ulottamaan tulkintansa myös tulevaisuuteen eli ”luokattomaan yhteiskuntaan”.⁷⁶

”Vain tulevaisuus antaa avaimen menneisyyden tulkitsemiseen, ja vain tätä tarkoittaen voimme sanoa historian lopulta olevan objektiivista.” Näin Carr kiteyttää historiankäsityksensä. Hän jatkaa: ”Se että menneisyys luo valoa tulevaisuuteen ja tulevaisuus taas menneisyyteen, on samalla kertaa vastaus kysymyksiin 'mitä historia on' ja 'miksi historiaa tarvitaan’.”⁷⁷

Historiakuva ja historioitsijoiden mitta

Historioitsijoiden töiden objektiivisuuden mittaamisessa E.H. Carr painottaa sitä, että on valittu ”oikeat tosiseikat” eli käytetty ”oikeata merkitsevyyden mittapuuta”.

Hän tarkoittaa kahta asiaa. (1) Historioitsija on kyennyt *voittamaan ne rajat*, jotka ”hänen oma paikkansa historiassa ja yhteiskunnassa asettaa hänen näkökyvyilleen”. Eli tällöin tutkija todella tajuaa olevansa sidottu omaan paikkaan (ja aikaan). (2) Hän on *osannut* ”heijastaa näkemyksensä tulevaisuuteen” tavalla, jolla hänen ”kuvansa menneisyydestä” on samalla saanut ”lisää syvyyttä ja kestävyyttä”. Eli hän ei ole täysin sidottu omaan aikaansa. ”Menneisyyden tutkija voi päästä objektiivisuuteen vain pyrkimällä ymmärtämään tulevaisuutta.” Näin Carr muotoilee oikeansuuntaisen, mutta melko epämääräiseksi jääneen kuvauksen *tutkijan itseymmärryksestä*.⁷⁸

Historiankäsityksensä menneisyyden ja nykyajan *vuoropuheluna* Carr tarkentaa keskusteluksi ”menneisyyden tapahtumien ja tulevaisuuden päämäärien välillä”. Hän esittää tästä esimerkin. Mikäli (aikakauden) tärkeimpänä päämääränä oli ”perustuslaillisen vapauden ja valtiollisten oikeuksien järjestely, historioitsijat tulkitsivat menneisyyttä perustuslain ja valtiollisen elämän kannalta.” Kun taas tärkeimmälle sijalle pääsivät ”taloudelliset ja yhteiskunnalliset tavoitteet, alkoi ilmestyä myös taloudellisia ja yhteiskunnallisia historian tulkintoja.” Tähän ajatukseen skeptikko – Carrin mielestä – toteaisi, ettei uusi tulkinta ole sen oikeampi kuin vanhakaan sillä ”kaikki on totta omana aikanaan”.⁷⁹

Näkemyksessään Carr on kuitenkin näkevinään *kaksinaista edistystä*, niin todellisuudessa kuin historiatieteessä. Uusi näkemys kuvaa *reaalihistoriassa* ”laajempaa ja kehittyneempää inhimillisyyttä” ja *tieteenä* se on ”kehittyneempi historian laji”. Tämän muutoksen molemmat ulottuvuudet hän kuvaa *dialektisesti*: ”Vanhaa tulkintaa ei ole kokonaan hylätty, vaan siitä on tullut uuden tulkinnan osa tai sitten se on saanut väistyä syrjemmälle. Historiankirjoitus on edistynyt tiede; se pyrkii jatkuvasti antamaan enemmän ja syvempää tietoa tapahtumien kulusta, joka taas itse on etenevää. Tämän sisällön antaisin sille että tarvitsemme 'yhtenäisen kuvan menneisyydestä’.”⁸⁰

75 Carr, Mitä historia on, s. 128-129.

76 Carr, Mitä historia on, s. 129.

77 Carr, Mitä historia on, s. 128.

78 Carr, Mitä historia on, s. 130.

79 Carr, Mitä historia on, s. 130-131.

80 Carr, Mitä historia on, s. 131.

Suuren historiakuvansa tai *historianfilosofiansa* Carr hahmottaa näin:

”Historiankirjoituksemme on kasvanut kahdensadan vuoden kuluessa uskomalla tähän kaksinaiseen edistykseen. Se ei voi elää ilman sitä, sillä juuri edistysusko antaa sille merkitsevyyden mittapuun sekä varvun jolla se koettaa mikä on todellista ja mikä satunnaista.” – Yhteiskunnan ja historian tulevaisuuten ei kuitenkaan ole pakko uskoa. Carrin mukaan yhteiskuntamme voi syöksyä tuhoon tai rappeutua vähitellen. Historia voi menettää ominaisluonteensa sellaisena, kuin me sen kahdensadan vuoden kuluessa olemme oppineet tuntemaan.⁸¹

Seuraavaksi Carr tarttuu teleologiseen historianteoriaan kriittisesti suhtautuvien skeptikoiden eräisiin näkemyksiin. Käsiteltävinä ovat mm. historiallinen totuus ja totuus -sanan kaksoisluonne, tosiseikkojen ja arvojen suhde sekä historian tulkinta voittajien historiana tai valtiota (ja yhteiskuntia) muodostavina kansoina.⁸²

6. Historian laajeneva piiri

Esitykseni alussa otin esille E.H. Carrin näkemyksen, jonka mukaan historiankäsitteemme ”heijastaa näkemystämme yhteiskunnasta jossa elämme”.

Kirjansa lopussa Carr kirjoittaa näin: ”Yhteiskunta joka ei usko enää tulevaisuudessa kykenevänsä menemään eteenpäin, lakkaa pian tuntemasta kiinnostusta niitäkään edistysaskelia kohtaan, joita se on tehnyt menneisyydessä.” Tällaisessa yhteiskunnassa historiankirjoitus saattaa nähdä menneisyyden tarkoituksen riippuvan jostain ”historian ja järjen yläpuolella olevasta voimasta” tai sitten historia voi muuttua kaunokirjallisuudeksi, kertomuksiksi ja tarinoiksi, joilla ei ole mitään ”tarkoitusta eikä merkitystä”.⁸³

Viimeisessä luvussa Carr tarttuu omaan aikakauteensa eli – silloiseen – nykyaikaan.

Aikakauden hän määrittelee näin: ”Elämme aikakautta – emme suinkaan ensimmäisinä historiassa – jolloin maailman tuho leijuu uhkaavana ennustuksena ilmassa ja painaa raskaasti meitä kaikkia. Ennustusta ei voi osoittaa vääräksi sen paremmin kuin oikeaksikaan.”⁸⁴

Carr pohtii yhteiskuntaa, sillä näkökulmalla että historia jatkuu: ”Meillä on edessämme maailma joka muuttuu syvemmästi ja laajemmalti kuin ehkä koskaan siitä lähtien, kun keskiajan maailma särkyi ja uusi maailma sai perustuksensa 1400- ja 1500-luvuilla.” Hän näkee muutoksen tapahtuneen kahdessa – ”pystysuorassa” (syvenevässä) ja ”horisontaalisessa” (maantieteellisesti laajentuvassa) – linjassa.⁸⁵

(1) Luonnon syklisen kiertokulun vaikutus jää vähäisemmäksi, kun ihmiset alkavat määrittämään ajan kulun ”selllaisten tapahtumien avulla joissa he ovat itse tietoisesti mukana ja joihin he voivat tietoisesti vaikuttaa.” Burchardtiin vedoten Carr luonnehtii historian olevan ”irtautumista luonnosta ja heräämistä tietoisuuteen”. Carrin aikana historian taistelu laajentui käänteentekeväällä tavalla: ”Ihminen pyrkii nyt ymmärtämään ja muokkaamaan paitsi ympäristöään myös itseään.” Niinpä: ”Aikamme on historiallisesti asennoitunein kaikista ajoista. Moderni ihminen tuntee ennennäkemättömässä määrin itseään ja siten myös

81 Carr, Mitä historia on, s. 131.

82 Carr, Mitä historia on, s. 132-139.

83 Carr, Mitä historia on, s. 139.

84 Carr, Mitä historia on, s. 140.

85 Carr, Mitä historia on, s. 140.

historiaansa.” Ja tällöin: ”Menneisyys, nykyaika ja tulevaisuus liittyvät loppumattomaksi historian ketjuksi”.⁸⁶

Uudella ajalla maailma muuttui siinä mielessä, että ihmisen *itseymmärrys* syveni. Kehitys alkoi René Descartesista (1596–1650), se pääsi täyteen vauhtiin 1700-luvun loppupuoliskolla kun Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ”paljasti uusia kerroksia itsestään”, mutta varsinaiset moderniksi muuttumisen ajattelijat olivat Hegel ja Marx. Kummankin taustalla oli Adam Smith (1723–1790).⁸⁷

Hegel oli ensimmäinen ajattelija, joka näki mitä ”historian muuttuminen ja ihmisen kasvaminen itsensä tuntemisessa varsinaisesti oli.” Marxilla uutta oli se, että hän ”yhdisti yhdeksi kokonaisuudeksi objektiiviset lait ja sen tietoisien toiminnan jonka kautta lait siirtyvät käytäntöön (...)”.⁸⁸

Sigmund Freud (1856–1939) täydensi Marxin työtä. Carr kirjoittaa: ”Jos historioitsija Marxin ja Freudin jälkeen vielä kuvittelee elävänsä yksilönä omissa oloissaan yhteiskunnan ja historian ulkopuolella, hän ei voi ainakaan puolustella itseään sanomalla ettei hän tiennyt. Ihminen elää nykyään itsensä tuntemisen aikaa; historioitsija voi ja hänen tuleekin tietää mitä hän tekee.”⁸⁹

Teollisen vallankumouksen kenties kauaskantoisin seuraus oli Carrin mielestä se, että ”ajattelukykyään ja järkeään käyttävien luku on jatkuvasti kasvanut.”⁹⁰ Vaikka järjen vallan kasvu onkin ollut ”kaksiteräinen miekka”, niin hän arvelee kuitenkin näin: ”Järjen eteneminen on ehkä aikamme suurenmoisin ja kumouksellisin ilmiö.”⁹¹

(2) Järjen voittokulku on myös vaikuttanut historiaan. Historian piiriin on tullut uusia ryhmiä ja kansanluokkia, kansoja ja maanosia. Carr kirjoittaa: ”Uuden ajan historia alkaa silloin, kun yhä useammat ihmiset heräävät yhteiskunnalliseen ja valtiolliseen tietoisuuteen, alkavat tuntea ryhminä, säätyinä ja kansoina olevansa historiallisia kokonaisuuksia, joilla on menneisyytensä ja tulevaisuutensa, astuvat siis historiaan.” Hän jatkaa: ”Ensimmäisen kerran voimme nyt ajatella koko maailman kansoina, jotka todella ovat historian piirissä.”⁹²

Maailmanhistoria ei ole Carrin mielestä yhtä kuin eri maiden ”kootut tarinat”. Ajatus on lordi Actonin vuodelta 1896. Carr lainaa edelleen Actonia: ”niillä [eri kansojen tarinoilla] on merkitystä vain osina korkeampaa kokonaisuutta ja aina sen mukaan kuinka kauan ja kuinka paljon kukin kansa on korottanut ihmiskunnan yhteistä kekoa.”

Jokainen ”tosi historioitsija” kirjoittaa nimenomaan maailmanhistoriaa, kuului Carrin lainaama Actonin ajatus.⁹³

86 Carr, Mitä historia on, s. 141.

87 Carr, Mitä historia on, s. 141-142.

88 Carr, Mitä historia on, s. 143-144.

89 Carr, Mitä historia on, s. 146-147.

90 Carr, Mitä historia on, s. 150.

91 Carr, Mitä historia on, s. 151-153.

92 Carr, Mitä historia on, s. 155-156.

93 Carr, Mitä historia on, s. 156.